

Serbest Bankacılık*

İskoçya ve ABD Deneyimleri ve
Günümüzde Uygulanabilirliği

Nurettin Öztürk**

Giriş

Serbest bankacılık kavramı üzerine hem teorik hem de tarihsel temeli esas alan büyük bir literatür gelişmektedir. Modern serbest bankacılık teorisinin öncülerinden sayılan Lawrence H. White (1984), 19. yüzyılda İskoçya'daki serbest bankacılık üzerine yoğunlaşmakta; onun öğrencisi olan George Selgin (1988), serbest bankacılık teorisini geliştirmeye çalışmakta, merkez bankasına rağmen arz ve talep güçlerinin parasal istikrarı sağlamaya yardımcı olacağını göstermeye çalışmaktadır.¹ Kevin Dowd (1992), serbest bankacılık uygulamalarına ilişkin tarihsel deneyimleri oldukça kapsamlı çalışmasında toplamaktadır. Gittikçe genişleyen bu literatür, serbest bankacılığın, tarihsel olarak, merkez bankacılığın hatırı sayılır bir alternatifi olduğunu göstermektedir.

Son yirmibeş yılda serbest bankacılığa ilişkin literatürün ilginç bir biçimde gelişmesinin temel sebebi, kısmen, hükümetlerin

merkez bankaları aracılığıyla para arzını düzenlemedeki zayıf tutumlarıdır (Hülsmann, 1996: 3). Merkez Bankalarının sürekli değişen piyasa dinamiklerine uyum gösterememesi ve piyasanın ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamasından kaynaklanan bu tip hatalar, hükümetlerin paraya müdahale etmesi gerektiği inancını da zayıflatmaktadır.²

Tarihsel örneklere bakıldığında serbest bankacılık uygulaması 1716-1845 yılları arasında İskoçya'da, 1838-1913 arasında ABD'de, 1796-1803 arasında Fransa'da, 1835-1939 arasında Rodezya'da, 1888-1902 arasında Tayland'da, 1835-1851 arasında Belçika'da, 1831-1902 arasında İsveç'te, 1873 öncesi İspanya'da ve 1911 öncesi Çin'in Fukien eyaletinin başkenti Foochow'da denenmiştir. Bu uygulamalar, sistemin istikrarlı olarak işleyebileceğini göstermiştir. Banknotlar uzun süre gerçek değerinde tedavül görmüş, banka hatalarına nadiren rastlanmıştır³ (England, 1991: 1).

** Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Çayırca İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Selgin ve White daha sonra ortak yaptıkları çalışmalarda, görünmez elin bankacılık sistemi için de işleyebileceğini vurgulamaktadırlar (Selgin ve White, 1987).

² Modern Avusturyan iktisadının temel argümanlarından biri olan "bilgi problemi" ve merkezi planlamanın olanaksızlığı para piyasası için de geçerlidir. Bilgi probleminin ayrıntılı bir tartışması için bkz. Lavoie (1985).

³ 19. yüzyılda Avustralya, İrlanda, İsviçre, Kolombiya'da da serbest bankacılık uygulanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, günümüzde parasal monopole sahip merkez bankacılığı karşısında serbest bankacılık alternatifini tartışmaktır. Tartışılan diğer alternatifler; para kurulu, resmî dolarizasyon, parasal anayasa oluşturma, altın para sistemine geri dönüş ve dünya merkez bankası oluşturulmasıdır. Parasal olayları düşünürken alternatifi ile birlikte değerlendirilmesinin pratikte yararları bulunabilir. Bu açıdan serbest bankacılığın Türkiye literatüründe de tartışılmasının yararı olacaktır. 18. ve 19. yüzyıllarda İskoçya ve ABD’de başarılı bir şekilde uygulanan serbest bankacılığın günümüzde uygulanabilir olup olmadığını araştırmak çalışmanın diğer bir amacıdır. Serbestliğin neredeyse tek hedef hâline geldiği bir dünyada ve zamanda serbest bankacılık da mevcut parasal sistemin bir alternatifi olarak incelenmeye değer bir imkân sunmaktadır.

Şüphesiz, hakkında çok geniş bir literatür bulunan serbest bankacılık teorisine ilişkin bütün konuların bir makalenin dar çerçevesi içinde tartışılmasına olanak yoktur. Ele alınmayan kısımlar başka çalışmalara bırakılmak üzere; bu makalede sadece parasal sistemdeki sorunlara kısaca değinilmekte, bu sorunların çözümlenmesinde serbest bankacılığın ne gibi çözümler getirebileceği araştırılmakta, İskoçya ve ABD’de serbest bankacılığın çalışma sistemine yer verilmekte ve parasal krizlerin önlenmesinde serbest bankacılık ile merkez bankacılığının etkinliği karşılaştırılması yapılmaktadır.

I. Parasal Sistemdeki Rahatsızlıklar ve Serbest Bankacılık

Bugün sahip olduğumuz parasal sistemin çalışması konusunda çok fazla hayal kırıklıklarıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Çok farklı görüşteki iktisatçılar, para otoritelerinin para arzını yanlış yönettiğine inanmaktadırlar. Bun-

lardan bir kısmı para otoritelerini beceriksiz, diğer bir kısmı sahtekâr ve üçüncü bir grup ise iktidarsız olarak nitelendirilmektedirler. Belki de gerçek, bu üçünün bileşiminden oluşmaktadır (Selgin, 1985: 1).

Bununla birlikte, parasal monopolün bulunduğu ülkelerdeki kurumlar parasal sistem için radikal reformlar önermekten uzaktırlar. Para otoritelerinin, para, fiyatlar ve faiz oranları üzerindeki etkilerinin gittikçe azaldığı gözlenmektedir.

Para otoritelerinin daha az hatalara düşmelerini önlemek için iki tür önermede bulunmaktadır: Bunlardan birinci grup, para otoritesinin daha az hataya düşmesini önlemek için baz para arzındaki (yüksek güçlü para) büyümeyi yasal olarak yönetmesini isterken (Friedman, 1984a; Friedman, 1984b; Timberlake Jr., 1981:10-12), diğer grup parasal düzenlemelerin tamamen kaldırılmasını ve yerini rekabetçi bir şekilde arz edilen paralara bırakmasını istemektedirler (Hayek, 1976, 1978; White, 1983: 281-299). Serbest bankacılığı savunan ikinci gruba göre, katı bir baz para yönetimi, genellikle istikrarlı bir “parasal çatı” sağlarken, para arzında yeterli miktarda esnekliğe izin vermemektedir.

Bu iki görüşü de eleştiren Selgin (1985: 1), bunların olumlu yanlarının birleştirilebileceğini, hem parasal istikrarı sağlayacak hem de devlet müdahalesini elimine edecek yeni bir alternatifin oluşturulabileceğini söylemektedir. Bu üçüncü alternatif, “para tabanının dondurulması”dır. Merkez bankası bu sistemde, para yaratma işinden vazgeçmeli, ticarî bankalara kendi paralarını ihraç etme hakkı tanınmalı ve piyasanın paraya olan talebi özel bankalarca karşılanmalıdır. Bu sisteme göre ticarî bankalar kâğıt para ihracına başlarken, alternatif değerli kâğıtları da kullanılarak halkın para talebine cevap verebilmektedirler. Böyle bir düzenleme yapıldığı

takdirde, merkez bankası paraları, sadece interbank kliring işlemlerini gerçekleştirmek üzere banka rezervleri olarak kullanılmalı, bu paraların tedavülde dolaşmasına izin verilmemelidir.

Bu görüş daha önce Milton Friedman tarafından önerilmiştir⁴. Friedman'ın parasal reform önerilerine göre para tabanının dondurulması, diğer reformlar için gerekli bir önkoşuldur. Bu işlem er ya da geç bankaların kâğıt para ihraç etmelerine izin vermeyi de getirecektir (Friedman, 1984a: 34; Friedman, 1984b: 49-52). Friedman'a göre birinci adımda para tabanı dondurulmalı, ardından özel bankalar kendi paralarını basmalıdırlar.

Selgin, Friedman'ın önerdiği bu reform plânının ters çevrilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü, özellikle para tabanının dondurulması durumunda, halkın nakit talepleri tatmin edici bir biçimde karşılanamayabilir. Konjonktürel olarak değişebilen bu talep, öncelikle bankalara serbestçe kâğıt para ihraç etme hakkı tanınarak karşılanabilir. Selgin (1985: 7)'e göre, para tabanını dondurmada önce, ticarî bankaların rezerv parayla değiştirilebilen kâğıt para ihraç etmelerine izin verilmelidir. Ticarî bankaların kâğıt para ihraç etme yetkisinin bulunması, bir taraftan nakit talebindeki dalgalanmaları önlerken diğer taraftan bankaların rezervleri ve ödünç verme güçleri üzerindeki arzu edilmeyen dalgalanmaları da önleyebilir.

2. İskoçya Serbest Bankacılığı ve Yükselen Ekonomiler

Son yıllarda ortaya atılan önemli bir görüş, serbest bankacılığın bugün yükselen ekonomiler olarak adlandırılan ülkeler için çok elverişli bir seçenek olarak tercih edilebileceği

⁴ Friedman ilk çalışmalarında, nakit talebindeki dalgalanmaların yaratacağı zorluklara karşı bankaların serbestçe kâğıt para ihraç etmelerine izin verilmesini önermiştir (Friedman, 1953: 218-220; 1959: 67, 69).

şekindedir. Bu görüş 19. ve 20. yüzyılda İskoçya'da başarılı bir şekilde uygulanan serbest bankacılık için var olan koşulların, bugün yükselen ekonomilerde de var olduğu iddiasına dayanır. Kroszner (1995:3)'a göre, İskoçya'nın serbest bankacılığın başlangıcında karşı karşıya olduğu koşullar, bugünkü yükselen ekonomilerin karşı karşıya bulunduğu koşullarla paralellik arz eder. Bugün yükselen ekonomilerdeki göreceli fakirlik, İskoçya'da 1700'lerdeki göreceli fakirliğe benzemektedir. Fakat 18. yüzyılın ortalarına doğru İskoçya'da fert başına düşen GSYİH, İngiltere'nin yaklaşık yarısına eşitken, serbest bankacılık sayesinde 19. yüzyılın ortalarında İskoçya'nın fert başına düşen GSYİH'sı İngiltere'yle eşitlenmiştir.

18. yüzyılın başlarında İskoçya'da ortak sözleşme hukuku (common law) hâlâ ilk adımlardaydı. Bu dönem boyunca sözleşmelerin birçok türü ve uygulama mekanizmalarının farklı çeşitleri denenmişti. Yasal olarak şirket kurmak oldukça zor ve maliyetliydi. 1720'deki yasal düzenlemelerle birlikte bir şirket kurmak için kraliyet izni veya parlamento yasası gerekiyordu. Yeni finansal sözleşmeler geliştirilmiş ve yeni yöntemler kullanılmaya başlanmıştı. Ancak kanunlar yeni olduğundan, insanlar herhangi bir sözleşmenin tam olarak ne gibi yükler getirdiğini anlayamadıkları gibi ortak hukuka da tam olarak güvenemiyorlardı. Bu dönemde özel kişilere ait bankalar kendi paralarını ihraç etmişlerdi. Kanunlar, bir banka kâğıt parasının taahhüt edilen bir para mı yoksa bir borç sözleşmesi mi olduğunu ve hangi yükümlülüklerin sözleşmelerle ilgili olduğunu tanımlamaya çalışıyordu. Her ne kadar başlangıçta İskoçya'da bu şekilde bir belirsizlik olsa da bu süreçte birçok farklı tipte sözleşmeler ortaya çıkmış ve başarılı bir biçimde uygulanmıştır (Kroszner, 1995: 4).

İskoçya'da rekabet önemli bir disiplin ve bilgi sağlamıştır. İskoçya'da bir banka veya

bir firma yeni bir tip enstrüman çıkardığında ya da bir sözleşme akdettiğinde kamuoyu araçlarıyla halkı bilgilendirmekte ve gelen sorulara cevap verebilmekteydiler. O dönemdeki reklâmlarda sık sık “bizim çabalarımızla ve üretimimizle işbirliği yapın, çünkü taraftarlarımız rüzgâra karşı korunurlar” türünden sözlerle karşılaşılmaktaydı (Kroszner, 1995: 4-5).

İskoçya, gelişmekte olan bir ekonomiden endüstrileşmiş bir ekonomiye geçerken birçok büyük makroekonomik şok ve finansal krizle karşı karşıya kalmıştır. Başta Napolyon Savaşları olmak üzere birkaç savaş yaşanmıştır. Ayrıca uluslararası ticaret de İskoçya’ya sayısız şoklara maruz bırakmıştır. Bütün bunlara rağmen İskoçya 18. yüzyılın ortalarında fert başına düşen GSYİH’de İngiltere’yi yakalamıştır (Kroszner, 1995: 5).

2.1. İskoçya Bankacılık Sisteminin Çalışması ve Performansı

Serbest Bankacılık dönemi İskoçya’da 1716 yılında The Bank of Scotland’ın para ihraç etme monopolünün son bulmasıyla başlamış ve 1845 yılında Peel’in Bankacılık Kanunu’nu (Peel Act) çıkarmasıyla son bulmuştur (White, 1984: xiii). İskoçya’da serbest bankacılık dönemi toplam 130 yıl sürmüştür.

Bu sürecin başlangıcında sadece bir banka, The Bank of Scotland para basıyordu. Daha sonra iki banka; Royal Bank of Scotland ve British Linen Bank da para basmaya başlamıştır. British Linen Bank keten ticaret bankası olarak işe başlamış ve bankacılık fonksiyonlarını doğal olarak mal aktivitesinden geliştirmişti. Bu üç banka kraliyet veya parlâmentonun izniyle sınırlı sorumlu şirket şeklinde kurulmuşlardı. Ancak daha sonra piyasaya giren bankalar sınırsız sorumlu ortaklıklar şeklinde faaliyette bulunmuştur. Bu üç büyük banka finansal sistemin çok önemli parçalarıydı ve İskoçya’nın bankacılık

varlıklarının büyük bir kısmını ellerinde tutuyorlardı (Kroszner, 1995: 6).

2.1.1. Özel Kâğıt Para İhracı

Bu bankalar kâğıt para ihracında serbestçe rekabet etmişlerdir. Kâğıt paralar pound olarak isimlendirilmişler ve belirli bir metal sikke cinsinden tanımlanmışlardı. Kâğıt paralar farklı bankaların yükümlülükleriydi ve her bir banka halkın kendi kâğıt paralarını almaları için birbirleriyle rekabet ediyordu. İşlem teknolojileri gelişmemişti. Bu dönemin başlangıcında, örneğin, çek hesapları yoktu ve insanlar yaptıkları birçok işlemde, öncelikle metal paralara ve ardından kâğıt paralara güvenmişlerdir. Çek edilebilir mevduatlar ve otomatik açık hesap işlemleri daha sonra gelişmiştir. Bankalar mevduatlara faiz ödüyorlardı. Firmaların daha kapsamlı olan işlemlerinde kullandıkları enstrümanlara “mübadele senetleri” adı verilmişti; bunlar bugünkü çekler gibi ciro edilebilir kâğıtlardı ve göreceli olarak “hesap birimi” olma özelliği taşıyorlardı (Kroszner, 1995: 6).

Böyle geri bir işlem teknolojisinin bulunduğu bir ortamda bankalar, kendi kâğıt paralarını halka dağıtmak, halkın bu paralara olan talebini istikrarlı kılmak ve sürekli ellerinde tutmalarını sağlamak üzere büyük bir rekabete girişmişlerdir. Bankalar kendilerine metal para mevduatı yatırıldığında senyoraj geliri elde etmişlerdir. Bankalar ayrıca kendilerine işletmelerin kullandığı “mübadele senetleri” veya diğer iskonto enstrümanları geldiğinde de bundan kâr sağlamışlar ve onları kendi banknotları ile değiştirmişlerdir. Bankaların ihraç ettikleri kâğıtlar normal zamanlarda faiz getiren paralar değildi. Bankaların kârlılığı, halkın bu paralara olan talebinin istikrarına bağlı olmuştur. Halkın daha az sıklıkla parayı dönüştürmek istemesi, bankaların daha az altın rezerv bulundurmaları demektir (Kroszner, 1995: 7).

Rekabet süreci içerisinde bankalar sık sık reklâma başvurmuşlardır. Bu rekabet metal paraların bankacılık sistemi içinde rezerv para olarak kalmalarını sağlamıştır. Bankalar veri kâğıt düzeyinde tuttıkları metal paraları ihtiyatlı bir şekilde kullanmışlar ve onların geri alınma riskine karşı sürekli halkın güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Yüksek bir geri alınma riski bir likidite sorununa yol açabilir, bankalar için genel bir güven bunalımı oluşabilirdi. Bu sebeple bankaların yüksek oranda metal para rezervi tutması gerekebilirdi. Bankalar bu durumu kayarak, birbirlerinin likidite oranlarını sürekli kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.

Serbest bankacılık döneminde İskoçya'da yaşanan ilginç bir gelişme, rekabet eden bankaların insan kiralayarak rakiplerinin kâğıt paralarını biriktirme işlemine girmeleridir. Bunlara "kâğıt para biriktirenler" (note pickers) adı veriliyordu. Örneğin, Royal Bank, kiraladığı bu insanların biriktirdiği rakip bankalara ait kâğıt paralara karşılık kendilerine küçük bir bedel ödüyordu. Kâğıt para biriktirenler, eş zamanlı olarak The Bank of Scotland'a gidiyor ve "bu paraları bize söz verdiğiniz gibi geri alın ve karşılığında altınlarımızı geri verin" şeklinde bir talepte bulunuyorlardı. İnsanların bir bankadan kaçması ya da banka paniği olarak adlandırılan böyle bir ortamda bankalar rezervlerini çok fazla azaltamazlardı. Çünkü rakiplerinin marifetiyle rezervlerin geri istenme riski vardı. Bu mekanizma hem büyük hem de küçük bankalar tarafından kullanılmıştır. Bu rekabetçi yapı, rakiplerin rezerv oranlarını makul bir düzeyde sürdürmelerine yol açan sağlıklı bir ortam yaratmıştır. Piyasa disiplininin bu önemli yönü doğal bir biçimde ortaya çıkmıştır (Kroszner, 1995: 7-8).

2.1.2. Yeni Sözleşme Türlerinin Ortaya Çıkması

İskoçya'da şiddetli rekabet aynı zamanda "opsiyon seçeneği" olarak adlandırılan özel

sözleşme türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1730'larda The Bank of Scotland, bir özel banka olarak, çalışan personeline istedikleri takdirde ücretlerini kendi parasıyla ödeyebileceğini duyurmuştur. Karşılığında 6 ay sonra her bir pounda karşılık 6 pence ödeme taahhüdünde bulunmuştur. Bu %5 faiz demektir. Paralarını geri almak isteyenlere ise "şu an için ödeme güçlerinin olmadığını, paralarını 6 ay içinde alabileceklerini ve ilâve olarak bir miktar faiz alabileceklerini söylemiştir. Ardından 1762'de bütün bankalar bu gibi opsiyon seçeneklerini kullanmaya başlamışlardır (Cowen-Kroszner, 1989: 223).

Başlangıçta buna tepki olarak Royal Bank gazetelere verdiği reklâmlarda bu yenilikleri halka hakaret olarak nitelmiş ve halkın The Bank of Scotland'a güvenmemesi gerektiğini telkin etmişti. Ayrıca onlara "The Bank of Scotland'ın kâğıt paralarını kabul etmeyin, çünkü paranızı geri alamayabilirsiniz. Bizim böyle bir opsiyon seçeneğimiz yok, böylece bize güvenebilirsiniz" şeklinde çağrılarda bulunuyordu. Ayrıca bu tip sözleşmeleri kabul ettirmede bir belirsizlik de vardı. Çünkü kâğıt para sözleşmeleri gerçek bir yenilikti. Veri koşullarda bugün bile insanların türev piyasaları anlamada güçlük çektikleri düşünülürse, 1700'lerin ortalarında insanların böyle bir tercihle karşı karşıya kaldıklarında nasıl zorlanacakları anlaşılabilir. Sonuçta rakip bankalar, kendilerini, halkı bu yeni sözleşmeler konusunda eğitir bir durumda bulmuşlardır (Dowd, 1993: 52-53).

Halkın tedirginliğinden ötürü metal paraların hemen geri alınması riskini önlemek için üç alternatif geliştirilmiştir (Dowd, 1993: 31-33): Birincisi, konvertibilitenin askıya alındığı dönemlerde bankalar kendilerine mevduat olarak yatırılan sikkelere doğrudan faiz ödemesinde bulunmuşlardır. Rekabet her zaman, bankaları, müşterilerine daha yüksek oranda faiz ödemeye zorlamış-

tır. İkincisi, bankalara ait paraları ellerinde tutanlara daha yüksek faiz ödemesinde bulunmuştu. Üçüncüsü ve en ilginç olanı ise opsiyon seçeneğiydi. Bu uygulama bankaların bir likidite krizi ile karşılaşma olasılığını azaltmış, bankaların kâğıt para ihraç etmede tehlikeye düşmelerini engellemişti. Bu opsiyon seçeneği klâsik "atak" sorunlarına karşı endojen piyasa tepkisi olarak değerlendirilebilir. Bu karmaşık borç sözleşmeleri likidite şokları ile karşı karşıya kaldıklarında bankalara zaman kazandırmıştır.

Tercihli kâğıt para sistemi İskoçya'da yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Hemen hemen bütün kâğıt para ihraç eden bankalar 1760'ların başında kendi özel şartlarını belirlemişlerdi. Bu arada daha ileri bir gelişme olmuştur: Bank of Dundee 1763'te elinde bu bankanın 1 poundluk kâğıt parasını taşıyanlara altıncı ayın sonunda ya 1 pound 6 cent, ya metal para ya da Royal Bank of Scotland parası ile ödemede bulunabileceğini duyurmuştur. Çok yönlü paraya çevrilebilme (konvertibilite) alternatifini gösteren bu tip bir opsiyon seçeneği, altının rezerv para olarak tek alternatif olma durumundan uzaklaştırıldığını göstermektedir. İnsanlar Bank of Dundee ile Royal Bank of Scotland arasında bir anlaşmanın yapıldığından emindiler. Zamanı geldiğinde Royal Bank of Scotland'ın Bank of Dundee'nin kâğıt paralarını kabul edeceğine güveniyorlardı. Bu şekildeki farklı sözleşme türlerinin ortaya çıkması, en son ödünç verici olarak merkez bankalarından beklenen bazı fonksiyonların yerine getirilmesini sağlamıştır (Kroszner, 1995: 9-10).

1765 Bankacılık Kanunu bu opsiyon denemelerine son vermiş, yasaklamıştır. Büyük bankalar yeni sözleşme türlerini piyasada yerleştirmeye çalışmak yerine, hükümetin getirdiği düzenlemeleri destekleyerek piyasaya yeni girecek bankaları dezavantajlı konuma düşürmek istemişlerdir. Hâlbuki, opsiyon se-

çenekleri küçük bankaların piyasaya girişine bir esneklik getirmişti. Büyük bankalar piyasaya yeni girişlerin artmasını istememişler ve parlamento nezdinde lobi yaparak bunları sınırlandırmaya çalışmışlardır. Çok yönlü opsiyonların ortak hukukla tutarlı olmadığı konusunda da ayrıca endişeler vardı (Cowen-Kroszner, 1989: 223).

1765 Yasası aynı zamanda 1 pound sterlingten⁵ daha küçük kâğıt paraları kanun dışı saymıştır. Hâlbuki küçük paralar özellikle işçi ve köylü kesimi için son derece önemliydi. 1765 Yasası böylece rekabetçi sözleşmeler sürecini büyük oranda sınırlandırmış ve İskoç sistemini İngiliz sistemine benzetmiştir (Kroszner, 1995: 10).

2.1.3. Özel Takas Odası (Kliring) Sistemi

İskoç Bankacılık Sisteminde 1770-1771 yıllarında ortaya çıkan bir başka ilginç gelişme, özel kâğıt paraların bankalarca karşılıklı kabulü ve kliring sisteminin ortaya çıkmasıdır. İskoçya'da kâğıt para takas sistemi hükümetin hiçbir zorlayıcı müdahalesi olmadan özel olarak gelişmiştir.

Hem halkın hem de bankaların yararına olabilecek bir ödemeler mekanizmasının geliştirilmesi bankaların özel ilgi alanını oluşturuyordu. Serbest bankacılık döneminde paralar arası rekabet söz konusuydu. Büyük bankalar kendi kâğıt para ihraçlarını artırmada birbirleriyle rekabet ediyorlardı. 18. yüzyılın birinci yarısında bankalar, diğer bankaların kâğıt paralarını kabul etmeyi sürekli reddetmişlerdir. Çünkü, bunların kabul edilmesi likiditeyi yükseltebilir ve buradan da rakip bankaların kâğıt paralarına olan talep artabilirdi. Fakat kâğıt paraların diğer bankalarca kabul edilmeyişi banka müşterileri açısından pek olumlu karşılanmıyordu. Bankalar bir süre sonra kâğıt paraların karşılıklı

⁵ Bir pound sterling 1995'te yaklaşık 200 dolara eşittir.

mübadelesine başlamışlardır. İlk iki taraflı mübadele Edinburg'da 1760'da yapılmıştır. Bazı küçük çaplı eyalet bankaları da kâğıt para kabul etme hizmetini sağlayarak iki taraflı mübadeleyi yerleştirmişlerdir. Nihayet 1771'den itibaren, merkezleri Edinburg'da bulunan üç büyük banka, eyalet bankalarını da kliring sistemi içine almayı istemişlerdir. Böylece özel bir kliring sistemi, hükümet müdahalesi olmadan gerçekleşmiştir (Kroszner, 1995: 11).

Edinburg'da kurulan kâğıt para kliring sistemi haftada bir kez işlem yapıyordu. Bankalar birbirlerine karşı dengelerini kurmuşlardı. Örneğin, Royal Bank sahip olduğu The Bank of Scotland'a ait 1000 poundluk kâğıt paraları kliringe getiriyor ve bunun ödenmesini istiyordu. The Bank of Scotland ise sahip olduğu 900 poundluk Royal Bank kâğıt paralarını kliringe getirerek bunun ödenmesini talep ediyordu. Hesaplar denkleştirildikten sonra Royal Bank 100 poundu ya metal para ve kıymetli kâğıt veya mevduat olarak The Bank of Scotland'dan transfer ediyordu (Kroszner, 1995: 11).

Banka paralarının karşılıklı kabulü küçük bankalar açısından son derece önemliydi. Çünkü büyük bankalar –The Bank of Scotland, The Royal Bank ve British Linen Bank– zaten çok iyi tanınan ve kabul edilen bankalardı. Küçük bankaların kâğıt paraları büyük bankalar tarafından kabul edildiğinde daha fazla değer kazanıyordu.

Acaba büyük bankaların küçük bankalara önem vermesinin sebebi neydi? Böyle davranmaları, öncelikle küçük bankaların işine yaramaz mıydı? Büyük bankaların küçük bankalara önem vermesinin sebebi, bu sistemin, kâğıt paraları uzun süre sirkülasyonda tutabilmesinden ötürüydü. Şöyle ki, bir müşteri herhangi bir bankaya gidip The Royal Bank'a ait bir kâğıt parayı bedelini ödeyip aldığı anda, The Royal Bank kâğıt paraları merkez ofisinin bulunduğu Edinburg'dan çok

daha uzak yerlerde tedavül görebilmiştir. Bütün bankalar, özellikle opsiyon maddesi yasaklanmadan önce, faiz getirmeyen kâğıt paralarının miktarını sürekli artırarak onların tedavülde kalmalarını sağlamaya çalışmışlardır. İskoçya'da gelişen özel para mübadelesi ve kliring sistemi izole olmuş bir örnek değildir; aynı sistem ABD'de 19. yüzyıl boyunca Suffolk adı verilen özel bir sistem olarak uygulanmıştır (Kroszner, 1995: 11-12).

İskoçya'da aşırı para genişlemesini engelleyen en önemli kural "Geri Getirme Kuralı" (kliringe getirme) (The Law of Reflux) olmuştur. Bu kural sayesinde aşırı para genişlemesi engellenmiştir (Garrison, 1996: 117). Bu sistemin nasıl çalıştığını görmek için bir örnek verilecek olursa: Bank of Dundee'nin sahip olduğu altın rezervlerine veya mal varlığına oranla aşırı para ihraç ettiği bir durumu ele alalım. Haftalık toplantıda neler olacaktır? Diğer bankalar çok fazla miktarda Bank of Dundee kâğıtlarını kliringe getirerek bunları ödemesini isteyeceklerdir. Bank of Dundee'den kâğıt para karşılığında metal para, Londra Tahvilleri ya da kendi elinde bulunan kıymetli kâğıtlarla ödemedede bulunmasını talep edeceklerdir. Bu durumda Bank of Dundee ya kâğıt paralarının miktarını azaltma kararı verecek ya da bir iflâsla karşı karşıya kalacaktır. Bank of Dundee kliringe muhalefet ettiği takdirde, bu bankaya güven sarsılabilir ve ellerinde bu bankanın kâğıt paralarını taşıyan müşteriler, bunları geri getirerek karşılığının ödenmesini isteyebilirlerdi.

İskoç sisteminde böyle bir olay tek bir kez, Ayr Bank örneğinde yaşanmıştır. Ayr Bank fonlarını Londra üzerinden sağlayan bir bankaydı. Londra'dan yeterli fon gelmeyince takasa itiraz etmiş ve geciktirmiştir. Bu arada aşırı kâğıt para ihracına gitmiş, fakat bu durum bankanın çöküşüne sebep olmuştur. Ancak bu örnek yaşandığında İskoçya'da kliring sistemi henüz tam olarak çalışmı-

yordu. Bu dönemde aşırı kâğıt para ihracına giren başka bir örneğe rastlanmamıştır. Sonuçta bu bankanın aşırı kâğıt para ihraç ettiği erken saptanmış ve kayıplar yeterli düzeyde sınırlandırılabilmiştir (Kroszner, 1995: 13). Ayr Bank örneği, aynı zamanda İskoç sisteminde bazı bankaların nihai ödünç verici olarak Londra bankalarından yararlandıklarını göstermektedir.

İskoçya'daki kliring sistemi, hangi bankanın hata yaptığı konusunda halka sinyal veren önemli bir kurum olmuştur. Kliring sistemi önemli bir enformasyon fonksiyonunu gerçekleştirmiştir. Sistem, kâğıt paraların halk tarafından çok daha kolay kabul edilmesine yol açmıştır.

2.2. İskoç Bankacılık Sistemi İle İngiliz

Bankacılık Sisteminin Karşılaştırılması

Serbest bankacılığın uygulandığı dönemlerde İskoç bankacılık sisteminin, İngiliz bankacılık sisteminden çok daha istikrarlı olduğu iddia edilmektedir (White, 1984). Bu dönemde İngilizler göreceli olarak daha küçük bankalara sahiptiler. İstedikleri oranda büyümeleri Bank of England tarafından engelleniyordu; çünkü bu banka rekabetle karşı karşıya kalmak istemiyordu. İskoç bankaları göreceli olarak daha az metal sikke tutmalarına rağmen bu sistemde hatalar daha az olmuştur ve birçok şok karşısında bankalar ayakta kalabilmişlerdir. Hem İngiliz hem de İskoç sistemini etkileyen bu şoklardan bir tanesi, Napolyon savaşlarıydı. 1797'de İskoç bankaları İngiliz bankalarını izleyerek bütün metal para ödemelerini askıya almışlardır. Bu askıya alma işlemi 25 yıl sürmüştü ve bir altın çıpası olmadan kâğıt paralar İskoçya'da serbestçe mübadele edilmiştir. Bu örnek Londra'nın İskoçya için bir finansal merkez olarak önemini de ayrıca göstermektedir (White, 1984: 43).

Bu arada banka hatalarının olmayışını sisteme güvensizlik olarak yorumlayanlar da

vardır. Bunu savunanlar, banka hatalarının bankaların aslında doğru davrandığı ancak ekonominin ve toplumun harcamalarının yanlış olduğu anlamına da gelebileceğini söylemektedirler. Buna göre banka hataları bir silâhtir ve bununla piyasa banka kredileri enflasyonunu kontrol altında tutabilir (Rothbard, 1988: 230).

1797-1821 yılları arasındaki 25 yıllık metal para ödemelerinin askıya alınma dönemi içinde, fiyatlar İskoçya'da İngiltere'de olduğu gibi çok fazla yükselmemiştir. Bank of England altına çevirme uygulamasını yeniden başlattığında pound, askıya alınmadan önceki değerine geri dönmüş, fiyatlar da ilk düzeylerine geri dönmüştür. Ödemelerin geçici olarak dondurulduğu dönemde kâğıt paraların serbestçe mübadelesi, aşırı kâğıt para ihracını önlemiştir. Her ne kadar bunların altın olarak ödenmesi söz konusu olmadıysa da, hazine bonosu, mübadele senetleri ve diğer varlıklar şeklinde geri ödenme zorunlulukları vardı (Rothbard, 1988; 230-232).

İskoçya'da banka hatalarının çok az olmasının başka bir sebebi de, parasal sistemle ilgili yasal boşlukları bankaların doldurmasıdır. Örneğin 1765'te İskoç bankaları talep edilen metal paraları yasal olmamasına rağmen geri vermemişlerdir. Bununla ilgili herhangi bir yasal işlem de yapılmamıştır. Bu davranış İskoç sisteminin çökmeden ayakta kalabilme başarısına katkıda bulunmuştur (Checkland, 1975: 186).

İskoç bankaları metal para girişi açısından ağırlıklı olarak Londra'daki muhabirlerine güvenmişlerdir. İskoç bankaları Londra'da şube açmamışlardır; çünkü böyle davrandıkları takdirde Londra bankalarının desteğini yitirebilir ve kâğıt para ihraç etme haklarını kaybedebilirlerdi. Bank of England herhangi bir bankanın Londra civarında belli bir alan içinde kâğıt para ihraç etmesini ya da bir şube açarak çalışmasını önleyici düzenlemeler

getirmiştir. Bu sebepten dolayı İskoç bankaları Londra'daki muhabirleri ile olan ilişkilerine özen göstermişlerdir.

Rekabetçi kâğıt para arzı İskoçya'da 1840'larda Peel'in Bankacılık Kanunu'nu çıkarmasıyla son bulmuştur. Bu kanun aynı zamanda İskoç serbest bankacılık döneminin de son bulmasına yol açmıştır. Bankacılığa serbest bir şekilde giriş uzun süre izin verilmemiştir. Kâğıt para ihracına bir üst sınır konmuştur. Bu düzenleme mevcut kâğıt para ihraç eden bankalar arasında bir kartelin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca İskoç bankalarının çok daha doğrudan Bank of England'ın kontrolüne girmelerine yol açmıştır.

1802-1845 yılları arasında bankacılıktaki yoğunluk açısından İskoç bankacılık sistemi ile İngiliz bankacılık sistemi karşılaştırıldığında, İskoç bankacılık sisteminin daha yoğun olduğu görülür (Tablo 1).

Tablo 1: Bankacılıkta Yoğunluk (10.000 Kişi Başına Banka Şubesi Sayısı)

Yıllar	İskoçya	İngiltere
1802	0,56	0,48
1845	1,41	0,71

Kaynak: Sydney G. Checkland; *Scottish Banking: A History, 1695-1973*, Collins, Glasgow, 1975.

Serbest bankacılık döneminin sonunda şube sayısı İskoçya'da yaklaşık %250 büyürken İngiltere'de %50'den daha az artmıştır. Bu durum bankacılık faaliyetleri açısından İskoç sisteminin İngiliz sistemine göre çok daha fazla fırsatlar sunduğu anlamına gelmektedir.

Bankacılıkta derinlik, bankacılık sisteminin kalkınmaya ne derece aracılık yaptığını gösteren bir ölçüdür. Bu açıdan İskoç ve İngiliz sistemini karşılaştırdığımızda, 1802-1845 yıl-

ları arasında İskoçya'da sterling olarak kişi başına banka varlıklarının İngiltere'den daha fazla arttığı görülür. Yüzyılın başında özellikle İskoçyalıların refah düzeyinin daha geri ve fert başına daha az varlığa sahip oldukları düşünülürse, bu rakamların oldukça çarpıcı bir şekilde arttığı ve serbest bankacılığın İskoçya'nın kalkınmasına büyük katkıda bulunduğu anlaşılır.

Tablo 2: Bankacılıkta Derinlik (Kişi Başına Banka Varlıkları, Pound)

Yıllar	İskoçya	İngiltere
1802	7,46	5,97
1845	18,5	9,00

Kaynak: Sydney G. Checkland; *Scottish Banking: A History, 1695-1973*, Collins, Glasgow, 1975.

İskoç Bankacılık alanında yapılan en önemli yeniliklerden birisi de, İskoç ekonomisinin gelişimine katkıda bulunan ve bugün "çek hesaplarında bulunan paradan daha fazla çek yazma" anlamında kullanılan açık hesap sisteminin bulunmasıydı. İskoçlar, bir tüccar ya da bir firma için büyük avantaj sağlayan bu yeni kredi yaratma yöntemini bulmuşlardır. Hesapta bulunandan daha fazla para çekme olanağı, altı ay sonrasının ödemelerini bugünden göremeyen bir sanayici ya da bir satın alma fırsatı avantajı elde eden bir birey için büyük bir esneklik sağlamıştır. İskoçya'da endüstrileşmeyi ve yatırımları artıran bu buluşlar İngiltere'de çok daha az yaygındı (Kroszner, 1995: 17).

18. ve 19. yüzyıldaki İskoçya'nın ekonomik durumu bugün birçok yükselen ekonomilerle bazı yönlerden benzerlikler arz eder. İskoçya serbest bankacılık sayesinde yüz yıl gibi bir süre içinde İngiltere'nin refah düzeyini yakalamıştır. Refah düzeylerini yükseltme gayretinde olan gelişmekte olan ülke-

ler için İskoç sistemi politika yapım sürecinde bir model olarak önerilebilir.

3. ABD'de Serbest Bankacılığın Gelişimi

ABD'de Sivil Savaş öncesi dönemdeki bankacılık sistemi, serbest bankacılık anlamında en iyi uygulamanın yaşandığı bir dönemdir. Sivil Savaştan 1935 yılına kadar olan dönemde bankalar serbestçe kâğıt para ihraç etmişlerdir. Ancak ABD'deki uygulama ile İskoçya örneği karşılaştırıldığında, ABD'de nispeten regülasyonların bulunduğu görülür. Çeşitli dönemlerde çıkarılan yasalarla serbest bankacılık regüle edilmiş; hem Fed'e ait resmî para hem de banka paraları aynı anda tedavül görmüştür.

Sivil Savaştan önce eyalet hükümetleri, banka imtiyazlarını ele geçirerek kâğıt para ihraç etmişler ve likidite ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ardından yasalar tekelleşmeye izin vermiş ve karma bir sistem uygulanmıştır. Yani ABD'de Sivil Savaş sonrası dönemde uygulanan sistem pür serbest bankacılık değil karma bir sistemdir. 1860'ların ortalarında New York ve diğer bazı eyaletlerde "serbest bankacılık" olarak adlandırılan bu sistem, gerçekte serbest bankacılık tanımlamasına tam olarak uygun değildir. Bunların açıkça yeni şube açmaları yasaktı ve ihraç edilmiş banknotları geri satın alma zorunlulukları bulunuyordu (Dowd, 1992: 207-210). 1935 yılından itibaren, hükümet kâğıt para ihraç etmeyi tamamen tekelleştirmiştir.

ABD'de Federal hükümet de bankacılık işlemleriyle uğraşmıştır. 1791-1811 yılları ile 1816 ve 1936 yılları arasında federal karakterli Bank of the United States bankacılık sisteminin önemli bir elemanı olarak faaliyette bulunmuştur. Federal yasalar Bank of the United States'in her eyalette faaliyet göstermesine izin verdiğinden bu banka federal çapta tek banka olmuştur. Başkan Andrew Jackson bankanın imtiyazlarını genişletmiş ve federal

hükümetçe başka bir bankanın faaliyete geçmesine izin verilmemiştir (Schuler, 2001: 455).

Sivil Savaşın finanse edilmesi zorunluluğu ve enflasyonun kontrol altına alınmak istenmesi yüzünden bankalar federal çapta regüle edilmiştir. 17 Temmuz 1861 tarihli bir yasa, kuzey eyaletleri arasında bir malî birliğin (daha sonra ABD Hazinesine dönüşmüştür) kurulmasını sağlamış ve bu birliğe faizsiz bono ihraç etme yetkisi tanınmıştır. Bu bonolara dış görünüşleri yüzünden halk tarafından greenback⁶ (yeşil banknot) adı verilmiştir. Greenbackler özel bankalarca çıkarılan kâğıt paralardan farklı bir nitelik arz ediyordu. Başlangıçta greenbackler serbestçe altına çevrilebiliyorken Birlik Yönetimi 1861 yılı sonunda altına çevirme işini askıya almıştır. 25 Şubat 1862 tarihli bir yasa greenbackleri kanunî ödeme aracı yapmıştır. Birlik Yönetimi 1863'te Ulusal Banka Kanunu (National Bank Act) olarak da bilinen Ulusal Para Kanunu'nu (National Currency Act) çıkartarak federal karakterli bir sistem kurmuştur. Buna göre eyalet bankaları, federal hükümet bonolarını teminat olarak kasalarında tutmak koşuluyla aynı miktarda banknot ihraç edebileceklerdi. Başlangıçta eyalet bankaları teminat olarak tuttıkları bonoların piyasa değerinin en fazla %90'ına kadar kâğıt para ihraç edebilecekken, daha sonra bu oran % 100'e çıkarılmış ve ardından kâğıt para ihraç etmede diğer kısıtlamalar kaldırılmıştır (Schuler, 2001: 456).

Greenbacklerin basılması Sivil Savaşın sonra ABD'de çok yüksek oranlı bir enflasyonun doğmasına yol açmıştır. Ancak hükümet greenbacklerin hacminde bir kısıtlamaya gitmek yerine, eyalet bankalarının kâğıt paralarını tedavülden kaldırma hamlesine girişmiştir (Selgin, 2000: 612-615).

⁶ Bu banknotların sadece arka yüzleri yeşildi. Bu özelliğinden ötürü halk bu paralara greenback adını vermiştir.

1863'te çıkarılan bir yasa, eyalet karakterli bankaların ihraç ettikleri kâğıt paralar üzerine yıllık %10'luk bir vergi getirmiştir. Bu uygulamayla bir yıl sonra ülke çapında faaliyet gösteren, örneğin, madencilik şirketlerine ait banka dışı kesimin arz ettiği kıymetli kâğıtlar üzerine de yıllık %10'luk bir vergi yükü getirilmiştir (Schuler, 2001: 456).

1870'te çıkarılan bir yasa ile bankalara, altın olarak faizi ödenen hükümet bonolarına portföylerinde yer verdikleri takdirde, altın olarak geri ödenebilen kâğıt para ihraç etme hakkı tanınmıştır. 1875'te daha ileri bir düzenleme ile, 1870 yasasında bulunan banka başına 1 milyon dolarlık kâğıt para ihraç etme tavanı kaldırılmıştır. 1874'te çıkarılan bir yasayla kâğıt paralara ulusal çapta eşit kabul sağlayan bir düzenleme getirilmiştir (Schuler, 2001: 457).

3.1. Regülasyonlardan Tekelciliğe Geçiş

Sivil Savaş yılları sırasında geçirilen yasalardan sonra ABD'de tedavül gören bütün kâğıt paralar ya federal olarak ihraç edilmişlerdir ya da federal olarak regüle edilmişlerdir. Greenbacklerin toplam hacmi 1874 tarihli düzenleme sırasında 300 milyon dolar gibi bir zirve noktasına varmış ve tedavüldeki federal banka kâğıt paralarını aşmıştır. Federal bankaların kâğıt para ihraç ettikleri 1863-1935 yılları arasında, her yerde bu kâğıt paralar hükümetin ihraç ettiği gümüş sertifikaları, altın sertifikaları ve greenbacklerle birlikte tedavül görmüşlerdir (US Bureau of the Census, 1976: 37).

1913'te çıkarılan Federal Reserve Yasası (The Federal Reserve Act) ile, Fed'e kâğıt para ihraç etme yetkisi verilmiştir. Fed 1914'te faaliyete geçtikten sonra Hazine greenback ihraç etmeyi durdurmuş, daha önce ihraç ettiği 300 milyon dolarlık kâğıt paralar ise tedavülde kalmıştır. Haziran 2000

itibariyle greenbacklerden 266 milyon dolarlık kısım hâlâ halkın elinde tutulmaktadır (US Treasury, 2000: 54).

1919 yılından itibaren Federal Reserve banknotları daha baskın olarak tedavül görmeye başlamıştır. Çünkü Fed, Birinci Dünya Savaşı yıllarında harcamaları para basarak finanse etmiştir. Federal Reserve Kanunu, bankalara 22 yıllık bir süre vererek (1935'e kadar) ihraç etmiş oldukları kâğıt paraları geri çekmelerini istemiştir. 1913 yılında ulusal bankaların tedavüldeki kâğıt para tutarları 715 milyon dolardı. 1931'de bunlar 648 milyon doların altına düşmüştür. Bu dönemde piyasada toplam 4.8 milyar dolar civarında bir para tedavül görüyordu. 1932 yılında Federal Merkez Ödünç Bankası Yasası (Federal Home Loan Bank Act) çıkarılmış, federal hükümet paralarının etki alanı genişletilmiş, ancak bu arada ulusal banka kâğıt paraları için de aynı etkide ikincil bir ortam sağlanmıştır. Eyalet Bankaları, kâğıt paralarının tutarlarını 919 milyon dolar gibi bir zirveye çıkarmışlardır. Ancak bu uygulama en çok üç yıl sürmüş, 1935'te Hazine, ikincil olarak hizmet veren eyalet bankaları kâğıt paralarının sonuncusunu, bedelini ödeyerek geri almıştır. Eyalet bankaları kâğıt paralarının tedavülü 1936'da 366 milyon dolara, 1940'da 165 milyon dolara ve 1970'de 20 milyon dolara gerilemiştir (US Bureau of the Census, 1976: 37).

Eyalet bankaları kâğıt paralarının tedavülü 1935'ten sonra yasal olarak zayıflamaları yüzünden çok azalmıştır. Greenbackler gibi bunlar da bugün bir para gibi değil, koleksiyon olarak halkın elinde tutulmaktadırlar. Eyalet bankalarının kâğıtları ile "uzun süre ihraç edilmeyen diğer paralar"ın toplamı, greenbackler hariç, Haziran 2000 itibariyle 253 milyon dolardır ve hâlâ tedavülde bulunan 542 milyar dolarlık Federal Reserve paralarının yanında önemli bir büyüklük değildir (US Treasury, 2000: 54).

3.2. Bugün ABD Bankalarının Kâğıt Para İhraç Etmeleri Mümkün mü?

ABD'de bugün için rekabetçi kâğıt para arzı hâlâ yasal olarak geçerliliğini korumaktadır. Yani bankalar her an rekabetçi kâğıt para arzına geçebilirler. Eyalet karakterli bankaların 1976'dan bu yana, federal karakterli bankaların ise 1994'ten bu yana kıymetli kâğıt ihraç etmekte oldukları hiç kimse tarafından açıkça ilân edilmemiştir. Yani ABD'de serbest bankacılık her an başlama potansiyeline sahiptir (Schuller, 2001: 454).

Eyalet karakterli bankaların kâğıt para ihraç etmeleri, farklı eyaletlerdeki yasalara bağlıdır. Federal yasalarla getirilen tek yük (1863'te yüklenen %10'luk vergi) 4 Ekim 1976'daki Vergi Reformu Kanunu (Tax Reform Act) ile kaldırılmıştır. [Public Law 94-455 Sec.1904 (a) (18)]. Eyalet bankalarının kâğıt para ihracının yasaklanması ile ilgili hukukî mevzuat, Toplumsal Gelişme Bankacılığı ve Finansal Kurumlar Yasasının (Community Development Banking and Financial Institutions Act) 23 Eylül 1994'te kabul edilmesiyle birlikte kaldırılmıştır [Public Law 103-325, Sec.602 (e)-(h)]. Eski düzenlemeleri kaldıranlar muhtemelen kâğıt para ihraç etme işinin yeniden tekrar edebileceğini düşünmemişlerdir. Bu durumda, 1994 yılından bu yana ABD'deki bankaları kendi paralarını ihraç etmekten alıkoyacak bir engel kalmamıştır. Fed ve Hazine görevlileri, ABD'de bankaların kendi paralarını ihraç etmelerinin yasal olacağını gayriresmî olarak ifade etmektedirler (Schuller, 2001: 459).

Her ne kadar federal hükümetin, eyalet karakterli bankaların ihraç ettikleri kâğıtlar üzerinde vergilemeyle ilgili hukuk kuralları bulunmasa da, ulusal bankalarca ihraç edilen kâğıtları vergileme ile ilgili mevzuat bulunmaktadır. 3 Haziran 1964'ten bu yana dolaşımdaki banka değerli kâğıtlarının ortalama olarak her yıl ½'sinden Eylül ve Haziran ay-

larında toplam %1 oranında bir vergi alınmaktadır (12 USC Sec. 541) (Schuller, 2001: 459).

Bununla birlikte bankalarca ihraç edilecek kâğıt paraların çok yaygın olarak kullanılan metal paralarla rekabet etme şansı yoktur. Çünkü bugün de yürürlükte olan 7 Haziran 1862 tarihli bir yasaya göre, 1 doların altında kâğıt para ihraç etmek mümkün değildir. Ayrıca bugün özel bankaların metal para (u-faklık para) ihraç etmeleri de yasaktır. ABD'de Sivil Savaşa kadar birkaç özel kuruluşun metal para ihraç etme yetkisi vardı. 8 Haziran 1864 tarihli bir yasa, yetkili olmayan kuruluşların metal para ihraç etmelerini yasaklamıştır. Bu yasalar bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Bugün bir bankanın metal para ihraç etmesi için muhtemelen Kongre'nin iznini alması gerekir (Schuller, 2001: 460-461).

4. Ekonomik İstikrar, Serbest Bankacılık ve Merkez Bankacılığı

Finansal piyasalar bugün son derece kırılan bir hâl alarak dünya çapında ekonomileri tehdit eder duruma gelmiştir. Birbirine zincir gibi bağlı yüzlerce borsadan, bankalara, oradan ATM'lere uzanan çizgide halkalardan birisinde meydana gelecek bir kopma zincir üzerindeki bütün ekonomileri bir kriz tehdidiyle karşı karşıya bırakabilmektedir. Özellikle 1980'lerden sonra finansal serbestleşmelerini tamamlayan ekonomiler bu tip krizlere daha açık hâle gelmişlerdir. Bugün ekonomilerin karşılaştığı finansal krizleri önlemede merkez bankacılığının çok etkili olamadığı, hatta istikrarsızlığın bizzat kaynağını teşkil ettiği yönünde kuvvetli bir inanç vardır. Özellikle kriz dönemlerinde yaşanan en büyük sıkıntı likidite sıkışıklığıdır. Bu sıkışıklığı aşmada merkez bankaları uyguladıkları kurala göre para politikası yüzünden fazla etkili olamamaktadırlar. Hâlbuki serbest bankacılık likidite sıkışıklığına, piyasanın endojen bir

tepkisi olarak, merkez bankacılığında daha iyi bir alternatif sunabilir.

Bütün para ve bankacılık teorilerinin temelinde ve aynı zamanda bütün politika reçetelerinde ve reform önerilerinde mübadele denklemi mantığını görmek mümkündür: $MV=PQ$. Buna göre bir ekonomideki bütün satın almalar (toplam talep) eş miktarda satışlara (toplam arz) eşit olmalıdır. Ekonomideki satın almalar toplam para arzının (M) paranın dolanım hızı ile (V) çarpımına; ekonomideki satışlar ise ortalama fiyatlar ile (P) satılan malların toplam miktarının (Q) çarpımına eşit olmalıdır. Bu büyüklüklerden herhangi birinde meydana gelecek bir değişme denklemin bir tarafı ya da her iki tarafında bir denge değişmeye yol açmaktadır. Örneğin paranın dolanım hızındaki bir düşme, ya da aynı anlama gelen para talebindeki bir artış; ya para arzında bir yükseliş, ya fiyatlarda bir düşmeye veya satılan mallarda bir azalmaya yol açmak zorundadır (Garrison, 1996: 110).

Keynes, ekonominin kronik olarak istikrarsız olduğuna inanmıştı. Onun bu inancı hem üretim miktarının (Q) hem de paranın dolanım hızının (V) istikrarsız olmasıyla ilişkilidir. Çünkü Keynes'e göre, yatırımlar içgüdüsel olarak belirlenir. Yani yatırım kararının akibetini, yatırımların marjinal etkinliği ile ilgili *beklentiler* belirler. Sermayenin marjinal etkinliği bir beklenti büyüklüğüdür. Sorun bu şekilde ortaya konunca girişimcinin yatırıma yönelmesi için sadece kredinin ucuz olması yeterli olmamaktadır. Buradan yatırımcıların çoğunlukla uyum içinde olma ve sürüden ayrılmama eğilimi içinde bir psikolojik ortamda hareket ettikleri gözlenir (Paya, 1998: 229-233).

Kişilerin birbirini kopya etmesi sonucunda oluşan psikolojik ortamda yatırım talebinde meydana gelecek bir azalma, yatırımcıları,

servetlerini "likit" varlıklar olarak tutmaya sevk eder. Yatırım faaliyetlerine özgü yaygın güvensizlik veya ekonomide bir çöküntü beklentisi oluştuğunda, müteşebbisler sürü güdüsüyle, tercihlerini likiditeden yana kullanırlar (Keynes, 1936: 353-355; Garrison, 1996: 111).

Ekonomilerde sık sık karşılaşılan bu gibi durumlarda likidite talebi arttığında merkez bankaları çoğu zaman piyasanın ihtiyacı olan likidite arzını artırmayarak krizlere sebep olmaktadır. Hâlbuki serbest bankacılık uygulaması altında likidite miktarı bankalarca endojen olarak karşılanabilir. Finansal sisteme karşı güvensizliğin arttığı banka panikleri durumunda likidite arzı otomatik olarak likidite talebini yukarı doğru, krizin etkisi zayıfladığında ise aşağı doğru takip edebilir. Piyasa içinde endojen olarak başlayan bir hastalık yine endojen olarak tedavi edilebilir. Bu anlamda serbest bankacılık merkez bankacılığından daha etkin bir işlev görebilir.

Serbest bankacılığın temel hedefi, ekonomik faaliyetlerin desantralizasyonudur. Merkez bankasının günlük olarak talep edilen likiditeyi sağlayamadığı durumlarda serbest bankacılık her zaman ve her yerde talep edilen likiditeyi karşılayabilir. Hâlbuki merkez bankaları, benimsedikleri "parasal kural" yüzünden sık sık hatalara düşmektedirler. Parasal kuralın isteğe bağlı olarak değiştirilebilmesi ise istikrarsızlığın başka bir kaynağıdır. Ayrıca, merkez bankaları para arzını yönetirken, arz ve talep güçlerine bağlı olmadan, otomatik olarak (egzojen) hareket etme eğilimindedirler. Serbest bankacılık basit parasal kuralla karşılaştırıldığında enflasyona karşı çok daha güçlü bir kontrol sağlayabilir (Garrison, 1996: 116).

Serbest bankacılık sisteminde serbest bankaların pasiflerini (yükümlülüklerini) artırabilmesi için önemli miktarda reel kaynağa

gereksinim vardır. Bu reel kaynaklara dayanarak bankaların kredi miktarı belirlenir. Yani merkez bankalarının aksine serbest bankacılığın aşırı kredi yaratması söz konusu olamaz. Çünkü bankalar böyle bir sistemde portföyleri çeşitlendirirken kredi değerlemelerini iyi yapmak zorundadırlar. Faiz gelirleri, likidite maliyetleri belli bir risk oranında ayarlanır. Hâlbuki merkez bankaları aşırı kredi genişlemesine daha rahat gidebilmektedirler (Seigin-White, 1987: 452).

Merkez bankaları, bugün bir makroekonomik stabilizatör olarak düşünülebilir mi? Merkez bankaları bugün makroekonomik stabilizatör olmak bir yana, istikrarsızlık kaynağı olarak görülmektedirler. Özellikle enflasyon ve işsizlikle mücadelede fazla etkin olamamaktadırlar. Ayrıca uluslararası piyasalarda ülke paralarının değerini korumada yetersiz kalmaktadırlar. Bunun dışında hükümetlerin borçlarını Hazine ile el ele vererek sürekli monetize etmektedirler. Borçların monetizasyonu ihtimali, kamu borçlanmalarını kontrol edilebilir düzeyin üzerine çıkarmakta ve geleceği öngörmek zorlaşmaktadır. Hâlbuki serbest bankacılık uygulamasında kamu borçları monetize edilemeyeceği için makroekonomik istikrarsızlığın en önemli kaynaklarından birisi olan kamu borç ve açıkları genişçe bulunamayacaktır. Serbest bankalar Hazine bonolarını monetize edip etmemede özgür olacak, borçların sınırlandırılması ve bütçe denkliliğinin sağlanması dolaylı olarak başarılı olacak (Garrison, 1996: 114, 120-121, 125).

1923'ten 1933'lere kadar devam eden buhran dönemlerinde, ABD'de Fed'in %35,2 oranında deflasyonist bir para politikası uyguladığını Friedman ve Schwartz yaptıkları ortak çalışmada ortaya çıkarmışlardır (Friedman-Schwartz, 1963: 65; Friedman, 1970: 477). Friedman ve Schwartz 1929 Krizini Fed'in basiretsiz politikalarına bağlarlar. Ku-

ruluşundan 16 yıl sonra 1929 Büyük Buhra-nının sorumlusu olan Fed, kriz esnasında para arzını %35,2 azaltarak krizin uzun sürmesine ve derinleşmesine sebep olmuştur. Oysa bu dönemde ekonomik birimler (özellikle bankalar) Fed'in daha makul davranıp para stokundaki düşüşü engelleyeceğini düşünüyordular (Miron, 1994: 21).

Bu dönemde ABD'de serbest bankacılığın sonuna gelinmiş, bankalara 1913 yılında 22 yıllık bir süre verilerek 1935 yılına kadar piyasadaki paralarını geri çekmeleri istenmiştir. Krizin yaşandığı yıllar serbest bankacılığın son dönemleridir. Krizde piyasanın likidite ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Hâlbuki bu dönemde bankalar rekabetçi para arzına devam etselerdi kriz belki de bu derece şiddetli yaşanmayabilirdi.

Sonuç

Para talebindeki değişimler ekonomileri istikrarsızlığa götüren önemli bir olgudur. Kaynağı ne olursa olsun para talebindeki değişmeye ayak uydurabilecek etkili bir para arzı yönetimi gereklidir. Ekonominin ihtiyacı olan likiditenin karşılanamadığı durumlarda ekonominin performansında gerileme görülebileceği gibi, fazlalık likiditenin piyasadan çekilmesi de enflasyonun kontrol altına alınması açısından önemlidir. Bugün bu işlemleri merkez bankaları yerine getirmektedir. Ancak bunu yaparken sık sık hata yapmaktadırlar. Merkez Bankalarının tekrarlanan hatalarını azaltmak ve piyasanın likidite ihtiyacının daha rahat karşılanması bakımından serbest bankacılık teorisi üzerine yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Benimsenmesi hâlinde geçmiş tecrübelerden çok daha iyi bir şekilde uygulanması beklenen serbest bankacılığın özellikle ABD'de yeniden başlaması önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır.

Serbest bankacılığın uygulamaya geçirilmesi sürecinde şüphesiz bazı zorluklarla kar-

şlaşılması beklenmektedir. Her şeyden önce halkı alışkanlığı olan paralardan ayırmak kolay olmaz. Yeni banka paralarını halka kabul ettirmek için çeşitli yöntemleri denemek gerekebilir. Ayrıca bu sistemde merkez bankasına biçilecek rol de önemlidir. Tamamen ortadan kalkacak mı yoksa kısmen sistemin içinde mi bulunacaktır? Hangi bankalar para basma işine girişecek? Bütün bankalar için bu işlem serbest mi olacaktır? Uluslararası ödemeler hangi paralarla yapılacaktır? Bu gibi soruların cevapları serbest bankacılık teorisi üzerinde çalışanlarca verilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte çok sayıda halk tarafından kabul edildiği takdirde ya da bankaların kişilere kendi istekleriyle çıkaracakları yükümlülükleri kabul ettirebilmeleri ölçüsünde bankacılıkta laissez-faire uygulanabilir.

Kaynaklar

Checkland, Sydney G. (1975); *Scottish Banking: A History, 1695-1973*, Collins, Glasgow.

Cowen, Tyler-Randall Kroszner (1989); "Scottish Banking Before 1845: A Model for Laissez Faire?", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol.21, No.2, May.

Dowd, Kevin (1992); "US Banking in the Free Banking Period", *The Experience of Free Banking*, (Ed.: Kevin Dowd), Routledge, London.

Dowd, Kevin (1993); *Laissez Faire Banking*, Routledge, London.

England, Catherine (1991); "Are Banks Special?", *Regulation*, Vol.14, No.2, Cato Institute Publication, Washington, Spring.

Friedman, Milton (1953); "Commodity Reserve Currency", *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago.

Friedman, Milton (1959); *A Program for Monetary Stability*, Fordham University Press, New York.

Friedman, Milton (1970); "The Role of Monetary Policy", *Readings in Money, National Income and Stabilization Policy*, (Ed.: W.L. Smith - R.L. Tieggen), Richard D. Irving Inc., Illinois.

Friedman, Milton (1984a); "Monetary Policy Structures", *Candid Conversations on Monetary Policy*, House Republican Research Committee, Washington.

Friedman, Milton (1984b); "Monetary Policy for the 1980's", *The Promote Prosperity: Domestic Policy in the Mid-1980's*, (Ed.: John H. Moore), Hoover Institution Press, Stanford.

Friedman, Milton-Anna Schwartz (1963); *A Monetary History of the United States:1867-1960*, Princeton University Press, Princeton.

Garrison, Roger W. (1996); "Central Banking, Free Banking, and Financial Crises", *The Review of Austrian Economics*, Vol.9, No.2.

Hayek, F.A.(1976); *Chose in Currency: A Way to Stop Inflation*, Institute of Economic Affairs, London.

Hayek, F.A. (1978); *Denationalization of Money—The Argument Redefined*, 2nd. Ed., Institute of Economic Affairs, London.

Hülsmann, Jörg Guido (1996); "Free Banking and Free Bankers", *The Review of Austrian Economics*, Vol.9, No.1.

Keynes, J.M. (1936); *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Hartcourt, Brace, New York.

Kroszner, Randal (1995); *Free Banking: The Scottish Experience as a Model for Emerging Economies*, World Bank Working Paper, No.1536, November.

Lavoie, Don (1985); *Rivalry and Central Planning*, Cambridge University Press, Cambridge.

Miron, Jeffrey A. (1984); "Empirical Methodology in Macroeconomics: Explaining the Success of Friedman and Schwartz's A Monetary History of the United States, 1867-1960", *Journal of Monetary Economics*, Vol.34, No.1, August.

Paya, Merih (1998); *Para Teorisi ve Para Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Rothbard, Murray N. (1988); "The Myth of Free Banking in Scotland", *The Review of Austrian Economics*, Vol.2, No.1.

Schuler, Kurt (2001); "Note Issue by Banks: A Step Toward Free Banking in the United States?", *Cato Journal*, Vol.20, No.3, Winter.

Selgin, George A. (1985); *The Case for Free Banking: Then and Now*, Cato Institute Policy Analysis No.60, Washington, 21 October.

Selgin, George A. (1988); *The Theory of Free Banking: Money Supply under Competitive Note Issue*, Roman and Littlefield, New Jersey.

Selgin, George A. (2000); "The Suppression of State Banknotes: A Reconsideration", *Economic Inquiry*, Vol.38, No.4, October.

Selgin, George A.- Lawrence H. White (1987); "The Evolution of a Free Banking System", *Economic Inquiry*, Vol.25, July.

Timberlake Jr., Richard H. (1981); "Monetization Practices and the Political Structure of the Federal Reserve System", *Cato Institute Policy Analysis*, No.2, Washington, 12 August.

US Bureau of the Census (1976); *The Statistical History of the United States, from Colonial Times to the Present*, Basic Books, New York.

US Treasury (2000); *Treasury Bulletin*, September.

White, Lawrence H. (1983); "Competitive Money, Inside and Out", *Cato Journal*, Vol.3, No.1, Spring.

White, Lawrence H. (1984); *Free Banking in Britain: Theory, Experience, and Debate, 1800-1845*, Cambridge University Press, New York.

* Bu çalışma 27 Nisan 2003 tarihinde IV. Liberal İktisatçılar Kongresinde sunulmuştur.

Siyaset Teorisine Giriş

Atilla Yayla

Siyaset Teorisine Giriş, demokratik siyasetin temel unsurlarından olan siyasal partiler, baskı-menfaat gruplarını ele almanın yanında demokratik siyasetin sınırları ile de meşgul olmaktadır. Siyaseti birey ve grup temelinde ele alan yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini irdelemekte ve modern demokrasinin ana öznesinin birey olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca, liberalizm, sosyalizm sosyal demokrasi ve islâm ile demokrasi arasındaki ilişkilere de geniş yer ayırmakta ve demokrasinin normatif temellerini ayırtmaktadır. Bu çerçevede hukuk devleti kavramına ve piyasa ekonomisi ile demokrasi arasındaki, çoğu zaman ihmal edilen bağlantılara da özellikle değinmekte ve günümüz Türkiye'sinin bu konulardaki kafa karışıklığını gidermeye yararlı olabilecek tahliller geliştirmektedir.

LiBeRTE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...
